

ridir. Derviş Mehmed Paşa, Siyavuş Paşa, Boynueğri Mehmed Paşa, Hasan Paşa, Küçük Çelebi, Şeyh Kasım ve Ramazan efendilerin mezarlarının da burada olduğu biliniyorsa da bugün bunların çoğu kaybolmuştur. 1741'de İtalya'ya elçi olarak gönderilen ve yağlı boya bir portresi Napoli Sarayı'nın bir duvarını süsleyen cizye muhasebecisi Küçük Hüseyin Efendi (ö. 1742) ile oğlu Sâdullah Efendi'nin (ö. 1794) kabirleri de buradadır.

Kuzey tarafından ilk yapısına müdahale edilerek şekli bozulan cami avlusunun esas biçiminin nasıl olduğu anlaşılmamaktadır. Avlu kenarında olan ve üzerinde yakın tarihe ait bir kitâbe bulunan sıbyan mektebi de Atik Ali Paşa manzumesinin bir parçası olmalıdır. Avluda bulunması gereken şadırvan ise yoktur. Yalnız Nuruosmaniye Camii tarafında eski bir su haznesi bulunmaktadır. Ana cadde kenarında, hazîre duvarına bitişik barok üslûbundaki çeşme ise Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa tarafından 1168'de (1754-55) yaptırılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546), s. 67-71; Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-cevâmi'*, I, 149; a.mlf., *Vefeyât-ı Selâtin*, s. 69; Bandırmalîzâde, *Mecmûa-i Tekâyâ*, İstanbul 1307, s. 5; C. Gurlitt, *Die Baukunst Konstantinopels*, Berlin 1907-12, s. 63; Halil Edhem [Eldem], *Camilerimiz*, İstanbul 1932, s. 40-42; Konyalı, *İstanbul Âbideleri*, s. 7-9; Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livâsı*, s. 394-403; Ayverdi, *Fâtih Devri Mi'mârîsi*, s. 108-111; a.mlf., "Atik Ali Paşa Camii", *İst.A*, III, 1281-1286; W. Müller-Wiener, *Bildlexikon zur Topographie İstanbuls*, Tübingen 1977, s. 371-373; A. Gabriel, "Les mosquées de Constantinople", *Syria*, Paris 1926, s. 367-368; F. İsmail Ayanoğlu, "Vakıflar İdaresince Tanzim Ettirilen Tarihî Makbereler", *VD*, II (1942), s. 400; Semavi Eyice, "Atik Paşa Camiinin Türk Mimari Tarihindeki Yeri", *TD*, sy. 19 (1964), s. 99-114; a.mlf., "Elçi Hamı", a.e., sy. 27 (1970), s. 93-130; a.mlf., "Bir Türk Elçisinin Portresi", *TTK Belleten*, XLI/163 (1977), s. 555-563.

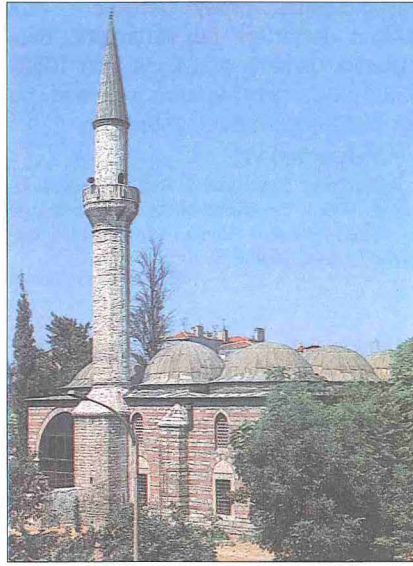

SEMAVİ EYİCE

ATİK ALİ PAŞA CAMİİ

İstanbul'un Karagümrük semtinde,
bir cami.

Kurucusunun Çemberlitaş'taki aynı adla anılan diğer camiinden ayırt etmek için buraya önceleri Vasat Ali Paşa veya Zincirlikuyu Camii de denilirdi. Cami, II. Bayezid devri vezîriâzamlarından Atik Ali Paşa tarafından yaptırılmıştır. 1058 (1648) zelzelesinde minaresinin bir kısmı ile son cemaat yeri yıkılmış, ahşap olarak yapılan bu kısım son yıllarda, es-

Atik Ali Paşa Camii - Karagümrük / İstanbul

ki izlere göre dört pâyeye dayanan kemerler üzerine oturan üç kubbeli bir revak halinde yeniden inşa edilmiştir. Cami, erken Osmanlı devrinde yaygın olan çok kubbeli camiler tipinin küçültülmüş bir benzeridir. Dikdörtgen mekân, iki kalın pâyenin yardımıyla altı bölüme ayrılarak bunların üzerleri kubbelerle örtülmüş, duvarlar bir sıra kesme taş, üç sıra tuğladan şeritler halinde örülmüştür. Fazla süslü olmamakla beraber güzel bir mermer minberi vardır. Yakınındaki medrese Sadrazam Semiz Ali Paşa'nın vakfıdır. Karşısındaki hazîrede ise hattat Mustafa Râkım Efendi'nin türbesi bulunmaktadır. Yine yakınında inşa edilmiş olan hamam bugün ortadan kalkmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546), s. 67-71; Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-cevâmi'*, I, 119; A. Gabriel, *Les mosquées de Constantinople*, Syria 1926, s. 384-385; Halil Edhem [Eldem], *Camilerimiz*, İstanbul 1933, s. 42; W. Müller-Wiener, *Bildlexikon zur Topographie İstanbuls*, Tübingen 1977, s. 374.

SEMAVİ EYİCE

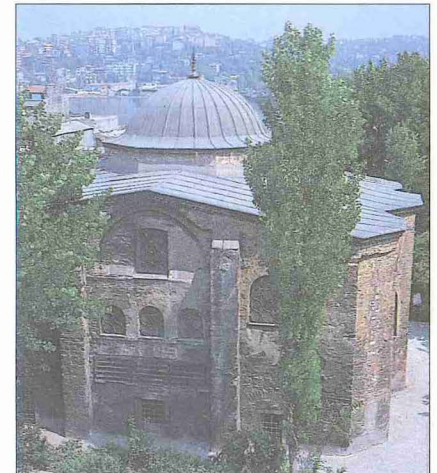
ATİK MUSTAFA PAŞA CAMİİ

İstanbul'da Ayvansaray semtinde
kiliseden çevrilme cami.

İçinde Ebû Eyyüb el-Ensârî'nin alem-darı olduğu kabul edilen Câbir b. Abdullah (veya Câbir b. Semüre) el-Ensârî'nin makamı bulunduğu buraya Hazre-

ti Câbir Camii de denilmektedir. Aslının, önceleri havârilardan Markos ve Petros'a ithaf edilerek V. yüzyılda yapılmış bir kilise olduğu sanılırken sonraları buranın IX. yüzyılda İmparator Theophilos'un (829-842) kızı Tekla'nın Azize Tekla adına yaptırdığı kilise ile aynı olduğu ileri sürülmüştür. 1059'da İmparator II. İsaakios Komnenos tarafından muhteşem surette tamir ve tezyin ettirilen mâbedi fetihten bir süre sonra Sadrazam Koca Mustafa Paşa camiye çevirmişse de, 953 (1546) tarihli *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*'nde genellikle büyükçe her hayrat ayrı olarak yer alırken bu cami, Mustafa Paşa'nın İstanbul'un başka bir semtindeki diğer camii (Koca Mustafa Paşa Camii) ile birlikte kaydedilmiştir. Türk devrinde binanın örtü sistemi değiştirilerek bütünüyle yeniden düzenlenmiş, bu arada Türk mimari üslûbundaki şimdiki basık kubbe yapılmış ve yeni pencereler açılmıştır. 1729 Balat yangınında ne derecede zarar gördüğü bilinmeyen caminin avlusu yoktur. Girişi karşısında Şatır Hasan Ağa tarafından 1104'te (1692-93) bir çeşme yaptırılmıştır. Geç bir devirde inşa edilen ahşap son cemaat yerinden geçilen esas mekân ise bir haç biçimindedir. Kilise apsis çıkıntısının sağındaki hücre, Hz. Câbir makam-türbesi olmuştur. 1894 zelzelesinde kısmen yıkılan minaresi sonraki yıllarda taş külahlı olarak yenilenmiştir. Klasik üslûptaki mihrap apsis eksenine eklenmiştir. Geç devirde yapılan minber, kürsü, mahfil gibi ahşap kısımlar ise herhangi bir sanat değerine sahip değildir.

Atik Mustafa Paşa Camii - Ayvansaray / İstanbul

BİBLİYOGRAFYA :

İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546), s. 366-367; Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevâmi'*, I, 167; A. Süheyl Ünver, *İstanbul'da Sahâbe Kabirleri*, İstanbul 1953, s. 21-22; Th. F. Mathews, *The Byzantine Churches of Istanbul*, Pennsylvania 1976, s. 15-22; W. Müller-Wiener, *Bildlexikon zur Topographie İstanbuls*, Tübingen 1977, s. 82-83; Semavi Eyice, "Atik Mustafa Paşa Camii", *İst.A*, III, 1288-1297.

SEMAYİ EYİCE

ATİK SİNAN

(bk. SİNAN-ı ATİK).

ATİK ŞİKÂyet DEFTERİ

Osmanlılar'da

XVII. yüzyılın ortalarından itibaren herhangi bir şikâyet için *Dîvân-ı Hümâyûn*'a yapılan müracaatlara karşılık olarak çıkan fermanların kaydedildiği defterlere verilen ad.

Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarında divanda görülen işlere dair bütün kararlar "mühimme defteri" denilen tek tip deftere kaydedilirdi. Ancak 1649 yılından başlayarak arazi, sınır, su, mera, yaylak ve kıslak ihtilâfları, alacak verecek gibi her türlü şahsî davalar, mülkî ve askerî âmir ve memurlardan gelen şikâyetlerle ilgili olarak çıkan fermanlar mühimme defterlerinden ayrılarak "şikâyet defteri" adıyla tutulan defterlere kaydedilmeye başlandı. Bu durum 1752 yılına kadar bu şekilde devam etti. Şikâyet defterleri bu tarihten sonra da devam ettiği halde, aynı konuların kaydedildiği ve devletin idarî taksimatına göre her eyalet için "ahkâm-ı şikâyet" adıyla ayrı bir defter serisi daha tutulmaya

başlandığından önceki defterlere "atik şikâyet defterleri" adı verilmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde hicrî 1059-1229 (1649-1814) yıllarını içine alan bu tür 208 defter bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Atillâ Çetin, *Başbakanlık Arşivi Kılavuzu*, İstanbul 1979, s. 59; Necatî Aktaş — İsmet Binark, *el-Arşîfü'l-'Osmânî*, Amman 1986, s. 149; Serçoğlu, *Tarih Lügati*, s. 88.

NECATİ AKTAŞ

ATİK VÂLİDE SULTAN KÜLLİYESİ

İstanbul Üsküdar'da

III. Murad'ın annesi

Nurbânû Vâlide Sultan tarafından

1570-1579 yılları arasında

Mimar Sinan'a yaptırılan külliye.

Külliye önceleri Vâlide Sultan adı ile tanınmış, III. Ahmed'in annesi Gülnûş Vâlide Sultan'ın (ö. 1715) Üsküdar İskele Meydanı'nda yeni bir külliye (bk. YENİ VÂLİDE KÜLLİYESİ) inşa ettirmesi üzerine Eski Vâlide, Atik Vâlide veya Vâlide-i Atik adlarıyla anılmaya başlamıştır.

Mimar Sinan'ın tasarlamış olduğu cami, medrese, tekke, sıbyan mektebi, dârülhadis, dârülkurrâ, imaret (aşhane, tabhane, kervansaray), dârüşşifa ve hamamdan oluşan yapılar topluluğu Toptaşı semtinde ve bugün kendi adını taşıyan mahallede, kuzeyi Çavuşderesi vadisine doğru alçalan çevreye hâkim bir yamaç üzerine kademeli olarak yerleştirilmiştir. Külliye'nin merkezini oluşturan cami-medrese grubu ortada yer almakta, caminin kuzeyinde şadırvan avlusu, avlunun bitişiğinde de daha alçakta kalan medrese bulunmaktadır. Caminin güney yönünde zamanla bir hazîre teşekkül etmiştir. Batı yönünde ve Kartal Baba caddesinin öbür yakasında, birbirlerine

bitişik olan fakat kendi içlerinde bağımsız birimler oluşturan dârülkurrâ, dârülhadis, dârüşşifa ile aşhane, tabhane ve kervansarayı içine alan imaret bulunmaktadır. Bunların işgal ettiği yapı adasını kuzeyde Helvacı Ali, güneyde imaretin sokakları, batıda da Toptaşı caddesi çevrelemektedir. Adanın doğu kanadına, Kartal Baba caddesine paralel uzanan dârülhadis ile bu yapının güney ucuna bitişen dârülkurrâ, arkada daha alçakta kalan batı kesimine de imaret ile dârüşşifa yerleştirilmiştir. Bu binaların kuzeybatısında Toptaşı caddesinin arkasında hamam, cami-medrese grubunun güneyinde ve Çinili Cami sokağının öbür yakasında sıbyan mektebi, doğudaki Tekkeönü sokağının üzerinde ise tekke müstakil yapılar olarak yükselmektedir.

Cami, medrese, tekke, imaret ve dârüşşifanın duvarları kesme köfeki taşı ile örülmüş, sıbyan mektebi, dârülkurrâ, kervansaray ve hamamda ise bir sıra taş, bir sıra tuğla örgü tercih edilmiştir. Duvarların yanı sıra diğer taşıyıcılardan pâyeler de kesme köfeki taşı ile örülmüş, sütunlar ve başlıklar ise beyaz mermerden yapılmıştır. Üst yapıyı oluşturan kubbe ve tonozlarda örgü malzemesi olarak tuğla kullanılmış, üzerleri kurşunla kaplanmıştır. Pencereler, klasik Osmanlı üslûbundaki düzene uygun olarak iki sıra, caminin bazı duvarlarında ise üç sıra halinde tertip edilmiş, alttakiler dikdörtgen açıklıklı beyaz mermer söveler ve lokmal demir parmaklıklarla, üsttekiler de sivri kemerli açıklıklar ve çift cidarlı revzenlerle teçhiz edilmiştir. Caminin son cemaat yeri revağında görülen mukarnaslı başlıklar dışında külliye'deki bütün sütun başlıkları baklavali tiptedir. Kemerlerin ise tekke revağındaki kırık kaş kemerler hariç tamamı sivri kemerdur. Kapı sövelerinde, şadırvan haznelerinde ve daha bazı detaylarda yapı malzemesi olarak beyaz mermer tercih edilmiştir.

Cami. Külliye'nin ana yapısı olan caminin bugünkü durumuna üç safhada ulaşmış olduğu anlaşılmaktadır. 1. 1570-1579 yılları arasında inşa edilen ve kesinlikle Mimar Sinan'ın eseri olan ilk cami, bugünkü caminin altıgen şemaya sahip orta bölümüdür. Bu durumda, kuzey yönünde son cemaat yeri ile ahşap çatılı ikinci bir revak daha bulunmakta ve bu dış revak, harimin kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerinde yer alan minarelerin güney sınırına kadar ilerleyerek son ce-

Atik Vâlide
Camii -
Üsküdar /
İstanbul